

УДК [908:2](477.73)

Котляр Ю.В., Миколаївський навчально-науковий центр Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Котляр Юрій Вадимович – завідувач кафедри історичних дисциплін МННЦ ОНУ ім. І.І. Мечникова, кандидат історичних наук, доцент, докторант. Має більше 40 наукових публікацій з проблем українського селянства, повстансько-партизанського руху, історичного краєзнавства.

Релігійне питання і селянські виступи на Миколаївщині в 20-х рр. ХХ століття

Автор досліджує більшовицьку політику з релігійного питання і повстанський рух селян в 20-х роках на Миколаївщині.

This article is about bolsheviks policy of religions and rebellions movement of the peasants in 20-th years of Mykolaiv regional.

У житті українського селянина релігія завжди займала чільне місце, хоча ставлення до неї інколи носило панібратський характер (як-от вихід на роботу під час релігійних свят). Проте авторитет священнослужителів на селі був беззаперечним, про що свідчить такий факт, що у ролі “роз’яснителя” подій Лютневої революції 1917 р. у Висунську виступав настоятель місцевої церкви [1]. Наряду із релігійним – життєво важливим для селян було питання про землю. Селянство було змушене боротися за неї, особливо проти тих влад, які цю землю забирали і не давали вільно працювати на ній. Роль релігійного фактора в організації селянських повстань за радянських часів практично не знайшла широкого висвітлення в історичних публікаціях, особливо це стосується Миколаївщини.

Релігійне питання разом з аграрним, військовим та національним не було вирішено біль-

шовицькою владою. Вже перша Конституція РСФСР в § 13 дала таке відношення до церкви: “Церква відділена від держави”. В Конституції УСРР 1919 р. релігійна справа мала більш широке трактування. § 23 звучав так: “Відповідно цьому загальному становищу і з метою забезпечення за працюючими дійсної волі совісті, а також припинення можливості використання релігії і церкви в інтересах залишення класового строю, церква відокремлюється від держави і за всіма громадянами визнається право пропаганди релігійних наук, котрі не переслідують жодних соціальних і політичних завдань, а також антирелігійних наук, дух яких перечить конституційним поглядам” [2]. Крім того, § 21 (пункт 2) містив запис, що “ченці і духовні настоятелі церков та релігійних культів позбавлені права голосування, права бути обраними до будь-яких місцевих чи вищих органів радянської влади” [3].

Влада УСРР в церковно-релігійній політиці наслідувала Москву, особливо в земельному питанні. Православна церква мала значне майно, до якого слід додати земельні наділи монастирів, в розмірі 840 000 десятин [4]. Згідно з декретом більшовицької влади від 23 січня 1918 р. церковне майно конфісковувалось на користь держави, включаючи земельні наділи.

В Україні не проводилася та кількість протицерковних заходів, які вже до того були проведені в Російській Федерації. Громадянська війна, селянські повстання не дали можливості владі більшовиків закріпитися в Україні, тому головним джерелом протидії церковній політиці була протирелігійна пропаганда. Друкували її переважно на російській мові. Одним із засобів такої пропаганди було публічне богохульство і насміх над церковними святощами, але подібна практика не знайшла широкого застосування на Миколаївщині.

Проголошення в радянській Україні відокремлення церкви від держави мало формальний характер. Даний принцип постійно порушувався радянськими і партійними органами [5]. Справжнє відношення до релігійного питання висловив В. Ленін 19 березня 1922 року в листі до В. Молотова для членів Політбюро ЦК РКП(б). В. Ленін радив не обмежуватися “свідомою критикою релігії”, а дати найрішучішу і нещадну битву чорносотенному духовенству; чим більше представників реакційного духовенства вдасться нам з цього приводу розстріляти, тим краще. Придушити його опір треба з такою жорстокістю, щоб воно не забувало цього протягом кількох десятиріч [6].

Таким чином, відокремлення церкви від держави, позбавлення релігійних діячів громадянських прав, а також відбір у них землі, терор та репресії – зробило служителів культу ворогами більшовицької влади. Тому ще одна впливова частина населення Миколаївщини стала до збройної боротьби з більшовиками [7]. І не останню роль в цій боротьбі зіграло українське селянство.

Повстання релігійного напрямку проти влади більшовиків носили подвійний характер. З одного боку – це створення власних загонів, які характерні для періоду 1919 року, а також організація та керівництво селянськими виступами, що особливо проявлялися в період розграбування церков (20-ті рр.) та масової колективізації (30-ті рр.).

В 1919-1920 рр., коли вирував хаос грома-

дянської війни й отаманщини взаємовідносини релігійних центрів і селянства носили суперечливий характер. Вони виступали і в ролі союзників, і непримиримих ворогів.

Окремі релігійні повстанські загони найчастіше виникали на базі монастирів, які найбільше страждали в період громадянської війни. Так, збройні виступи були у Корсунському та Бізюківському монастирях [8].

Діяльність монастирських загонів згадується під час антиденікінського походу отамана Павловського (зима 1919-1920 рр.), який провів рейд: Велика Лепетиха – Каховка – Берислав – Бізюків монастир – Асканія Нова, в результаті якого було обеззброєно або знищено загони полковника П. Шохіна, групу Бізюківського монастиря, “куркульську оборону” села Старошведське [9].

Дещо інша ситуація створилася на початку 20-х рр. 21 січня 1922 р. Політбюром ЦК КП(б) У було прийнято постанову, в якій говорилось: “Дати директиву губкомам п’яти голодуючих губерній (Донецькій, Катеринославській, Запорізькій, Миколаївській і Одеській) провести агітацію за збір золота і срібла з церков для закупівлі зерна для голодуючих” [10]. В ряді місць, зокрема на Миколаївщині, влада напустила співробітників музеїв, пам’яток охорони до роботи у складі комісій по вилученню церковних цінностей. Фактично, голод 1921-1923 рр. послужив приводом для розграбування церковних багатств, а також ліквідації великої кількості служителів релігії, які поряд з заможним селянством були “природними” ворогами більшовиків. Звичайно, всі ці заходи спровокували релігійно-селянські виступи.

В селі Засілля на Миколаївщині у 1922 р. була вбита відома партпрацівниця Ф. Бармашова (учасниця Всеросійського з’їзду робітниць і селянок) [11], коли намовлена церковними службовцями маса намагалася перешкодити вилученню цінностей. У Миколаєві при вилученні цінностей з Олександрівської церкви була така ж спроба повстання, але прийнятими заходами інцидент був ліквідований. Опір владі було вчинено і в селах Болгарка (околиця Вознесенська), Арбузинка, Покровське (Костянтинівська волость) [12].

У відповідь на заклик місцевих священиків до безпосереднього опору при реквізиції цінностей вдалися селяни Лисогорської волості Первомайського повіту Одеської губернії.

Під час вилучення церковних скарбів у селі

Василівці Снігурівського району 26 квітня 1922-2 р. селяни повстали проти влади. Вони були озброєні вилами, залізними прутами, камінням. Проти повстанців була направлена снігурівська міліція. В результаті перестрілки вбито священика Штонько, церковного старосту Бунчука і голову церковної ради Примака, які підбивали селян підняти повстання і не допустити пограбування храму [13]. Того ж дня було видано наказ голови Василівського ревкому Снігурівського району про оголошення у волості військового стану у зв'язку з виступом селян Василівки при вилученні церковних цінностей. Зокрема, в наказі говорилось: "Взяти з числа куркульських елементів 50 чоловік заручників. Якщо біля церкви з'являться озброєні селяни і буде дзвін на сполох, заручники будуть розстріляні на місці" [14].

Перспективи налагодження нормальних відносин між радянською державою і церквою, здавалося, відкрилися після звернення митрополита Сергія до радянського уряду, зробленого після звільнення у 1927 р., де він завірив уряд у повній лояльності Синоду і всієї церковної ієрархії до радянської влади. У вересні цього ж року Священний Синод РПЦ, за пропозицією Сергія, звернувся зі спеціальним посланням до православних архіпастирів, пастирів, іноків та всіх віруючих із закликом до беззаперечної вірності радянській владі. Таким чином, православна церква рішуче відмежувалась від будь-яких звинувачень її у контрреволюційній діяльності [15].

В офіційних документах Миколаївського окружкому містяться заклики уважно ставитися до доповідей на антирелігійні теми (по лінії Культемички міста з селом), не робити звинувачень за релігійну діяльність, не загострювати відношень з селянством [16].

Проте вже в грудні 1927 р. на сторінках газети "Правда" Й. Сталін повністю розвіяв подібні ілюзії [17]. Аргументуючи непримиримість радянської влади до релігії, Й. Сталін, як правило, звертався до ідеологічних факторів – ненауковості релігійного світогляду, його несумісності з соціалістичною ідеологією тощо. При цьому він, як завжди, був нещирим, приховуючи не менш вагомі причини, що визначали політику радянської держави в питаннях релігії і церкви. Зокрема, мав місце той факт, що, зіткнувшись із труднощами нагромадження ресурсів, необхідних для проведення індустріалізації, соціалістичних перетворень в інших галузях соціально-

економічного і культурного життя країни, сталінське керівництво було не проти взяти на озброєння досвід кампанії 1922 р. по вилученню церковних цінностей і конфіскувати у релігійних общин ті матеріальні цінності, які ще залишились в їх користуванні. Непримирима позиція радянської влади до церкви визначалась також тим, що остання зберігала вплив на значну частину віруючих. За далеко не повними даними, на 1 січня 1928 р. в Україні існувало 10 367 церковних общин, що об'єднували 3359926 віруючих, переважну кількість яких склали селяни.

Пік масових репресій проти духовенства припадає на 1929 – початок 1930 рр. – період найвищого загострення соціальних відносин на селі в ході здійснення колективізації сільського господарства, виконання сталінських директив про ліквідацію куркульства як класу. Духовенство, кваліфіковане сталінським керівництвом як прибічник куркульства, закономірно, повинно було розділити його долю. Природно, що саме в цей час почалася нова хвиля релігійно-селянських виступів.

Показовим стало повстання сіл Голо-Пристанського району на Херсонщині 1930 р. [18], у придушенні якого брав участь І.З. Терещенко із Березнегуватого. "О 10-й годині ранку до церкви зійшлися люди, хто з гвинтівкою, хто з косою, хто з вилами. О 10.30 зазвонили дзвони і почалося повстання. Селяни палили скирди, ламали трактори, косилки. Ініціатором повстання стали представники церкви. На ранок у Бехтеди прибула рота солдат і повстання було подавлено" [19]. 84 повстанці були розстріляні в Херсоні [20].

Якщо в роки громадянської війни протистояння більшовицької влади і церкви обумовлювалось здебільшого жорстокою логікою класової боротьби і його жертвами ставали переважно ті служителі культу, що виступали проти політики радянської влади, то в подальшому з поразкою сил контрреволюції ситуація докорінно змінилася. На першому плані стали міркування ідеологічного, політичного і суто матеріального порядку. Представники церкви намагалися протистояти більшовизму, створюючи власні повстанські загони і очолюючи повстання селян. Ця героїчна і водночас трагічна сторінка історії повстанського руху, на жаль, ще не до кінця досліджена історичною наукою.

Література

1. Викторов Е. Первый этап революции на Николаевщине // *Летопись революции*. – 1927. – № 2. – С. 85.
2. Слісаренко А.Г., Томенко М.В. *Історія Української Конституції*. – К., 1993. – С. 131-132.
3. Там само. – С. 132.
4. Стахів М. Україна проти більшовиків. Нариси з історії агресії СРСР проти України. – Кн. 2. – Тернопіль, 1993. – С. 216.
5. Рябошапка Л. Вплив радянських і партійних органів УСРР на діяльність громад національних меншин (середина 1920-х років) // *Право України*. – 2000. – № 9. – С. 112.
6. Ленин В.И. Письмо В.М. Молотову для членов Политбюро ЦК РКП(б) 19 марта 1922 года // *Известия ЦК КПСС*. – 1990 – № 4. – С. 190-193.
7. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф.р. 3264, оп. 1, спр. 32, арк. 9-10.
8. ДАХО. – ф.р. 1925, оп. 1, спр. 635, арк. 14.
9. ДАХО. – ф.р. 3264, оп. 1, спр. 32, арк. 14-15.
10. Тяжка річниця. – Миколаїв, 1922. – С. 18.
11. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. – К., 1971. – С. 474.
12. Шитюк М. Голодомори ХХ століття. – К., 1997. – С. 17.
13. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф.р. 916, оп. 1, спр. 29, арк. 57.
14. Реабілітовані історією. – Випуск 11. – Миколаїв, 1999. – С. 4.
15. Патриарх Сергей и его духовное наследие. – М., 1947. – С. 15.
16. ДАМО, ф. 1, оп. 1, спр. 242, арк. 93.
17. Алексеев В. Религиозный НЭП // *Литературная Россия*. – 1991. – 15 марта.
18. Соловей Д. Голгота України. – Ч. 1. – Дрогобич, 1993. – С. 137.
19. Матеріали Березнегуватського районного історичного музею. – Інв. № 1945.
20. Соловей Д. Вказ. праця. – С. 137-138.

Надійшла до редколегії 10.09.2002 р.